

EL "PROYECTO DE DIVISIÓN TERRITORIAL DE ESPAÑA" (1842) DE FERMÍN CABALLERO. UNA ANÀLISI TOPONÍMICA

EMILI M. OBIOL MENERO*

I. *Objectius*

Aquest article vol fer una anàlisi toponímica de les obres majors de Fermín Caballero: *Nomenclatura Geogràfica de España* (1834), el *Proyecto de División Territorial de España* (1842) y la *Subdivisión en Partidos Judiciales* (1834). L'estudi es centrarà majoritàriament en les dues últimes.

La metodologia emprada és la comparativa.

II. *El context toponímic-administratiu del Proyecto*

El Reial Decret de 30-XI-1833 del ministre de Foment Javier de Burgos fixava la divisió territorial peninsular d'Espanya en 49 províncies. Malgrat ser un document bàsicament reformista i administratiu, les crítiques a una decisió tan complexa no es feren esperar. La falta de legitimitat parlamentària, els greuges de les ciutats perjudicades per l'adscripció, l'heterogeneïtat territorial administrativa, en especial l'eclesiàstica, i l'excessiu respecte històric cap a les línies divisòries dels antics regnes, eren les principals objeccions que des d'alguns sectors, en especial des dels progressistes, li feren a aquesta divisió territorial que, amb poques alteracions, ha arribat fins els nostres dies.

* Departament de Geografia
Universitat de València (UVEG)

Ja aleshores la percepció bastant general de que la divisió provincial aprovada era millorable en molts dels seues aspectes, també en el de la nomenclatura, conduïren a la creació d'una comissió mixta de divisió territorial que atendria les reclamacions i prepararia a més uns nous ens territorials. Els treballs de la comissió (1834-1841), en la que participà activament Fermín Caballero, pel que fa al País Valencià, entre d'altres qüestions, significaren el 9-IX-1836 la cessió des d'Alacant a València dels partits judicials que geogràficament basculen cap al nord —Albaida, Gandia i Ontinyent— i, a canvi, la incorporació de les ciutats murcianes de Sax i Villena (Burgueño, 1995 a) a la província d'Alacant.

Caballero era coneixedor de la realitat valenciana. No sols era molt amic i soci de Joaquín M. López, diputat per Alacant i ministre quan s'aprovà el nou disseny interprovincial València-Alacant, sinó que a més participà en projectes de traçat d'infraestructures ferroviàries que comportaven un alt coneixement del territori. Així el 1864 entenia que havia de traçar-se un ferrocarril Madrid-València articulant-lo per Cuenca-Teruel-Landete, secundaritzant d'altres trams proposats per Castelló de la Plana o Sagunt, més llargs, indirectes i aleshores sense port marítim (López, 1978).

En aquest context d'ajustament i construcció d'un marc estatal que estigués d'acord amb els postulats liberals d'uniformització nacional, la manera de denominar, sempre fou un aspecte clau. Ja en les Corts de Cádiz els diputats catalanòfons valoraven la nomenclatura com un actiu i donaven *"por supuesto que no se tratará de variar el nombre de las provincias —antics regnes— de España porque tienen derecho a que se conserve su nombre e integridad"*. Aquestes paraules del diputat F. Arner el 1811 les feia seues també el diputat valencià F. Borrul a l'assenyalar que calia *"conservar cada reyno su nombre y los pueblos que le pertenecen"*. Tot plegat, fins i tot en algunes propostes com la del diputat M. Lastarria aquest indicava que *"para salvar las preocupaciones de sus habitantes se conserven sus respectivas denominaciones"* (Torres, 1996).

Tanmateix les opinions contràries eren contundents (Silvela, 1839)¹:

"¡Que hombre de Estado no se estremece al contemplar que más bien que españoles somos navarros, catalanes, castellanos! Tenemos en nuestras manos los medios para una nomenclatura nueva que hiciese olvidar poco a poco la antigua con la propagación de la lengua castellana. Todo ello favorecerá extraordinariamente la creación de un interés general, nacional, español, y haría de nosotros un todo más completo y más unido".

Raonaments de fons que el nostre autor, amb puntualitzacions, també compartia (Caballero, 1842)²:

"Nos hallamos en una monarquía vieja que es un agregado de reinos diversos, de costumbres, lengua y carácter distintos, que tratamos de reducir a la unidad nacional...lo que se tiene por perjudicial es el espíritu exclusivo de provincialismo y de localidad y que

¹ Es troba citat a (Burgueño, 1995).

² Fermín Caballero Morgáez. Proyecto de División Territorial de España (1842). Real Academia de la Historia. Leg. 9-4714. Fols: 179-210-234.

Els texts entrecomillats pertanyen a aquest document.

opone a hacer de todos los españoles una nación fuerte, grande y apiñada; ...esto irá desapareciendo adoptando denominaciones adecuadas al espíritu del siglo, por más que otros títulos honoríficos se mantengan, aunque sin aplicación exacta a los países que antes designaban ni a los límites que los dividían".

I és que F. Caballero, com a advocat i geògraf, "engolfado en la política" i periodista, sabia ben bé el valor transcendent del llenguatge, i en última instància, dels noms en tant que simbologia i instruments d'inoculació ideològica. Reconeixia que "por los nombres se representan las ideas y que importa mucho esta propiedad técnica", raó per la qual a conveniència "los políticos designan los estados con los epítetos amenazadores y terroríficos de grandes potencias, reinos colosales e imperios formidables". La geografia, així, entre d'altres auxiliaritats que li seran molt profitoses per dur endavant la seua tasca, haurà "de utilizar la nomenclatura sin caer en el laberinto de los etimologistas" (Burgueño, 1994). En resum, apuntava un subtil Caballero, "la importancia de los nombres no es tan grande como por algunos escritores se pretende, pero no es tan pequeña como generalmente se juzga".

L'afany nominalista de Caballero tenia també un caire eminentment aplicat a l'administració del territori. El seu objectiu de racionalitzar el territori per a un millor ús, control i organització, tenia en la toponímia una eina fonamental. Calia conèixer exhaustivament tots i cadascun dels llocs d'Espanya i, en primera instància, el seu nom, ja que el coneixement geogràfic d'aquest contribuiria a estalviar confusions, sobretot d'homonímia (Casanova, 1992), fixar localitzacions cartogràfiques i administratives, i a tenir una informació valuosa que ajudés en una millor ordenació del territori. La dimensió toponímica de Caballero s'associava a la necessitat que tenia la nova administració liberal-burguesa de conèixer i reconèixer el territori d'acord amb els seus interessos.

El desconeixement nominal de la realitat geogràfica, durant l'anomenada "dècada moderada", fou una preocupació bàsica. Pascual Madoz, coetani de Caballero, en el pròleg al seu *Diccionario* (1845-50) així ho entén:

"se hace necesario inquirir con el mas esquisito cuidado y con el mayor detenimiento la existencia de todas las poblaciones, sus verdaderos nombres, ó de ser varios, aquel por qué son comunmente conocidas...hay que comprobar el verdadero nombre de los pueblos. . distinguir con exactitud los que llevan un mismo nombre, ya dentro de un mismo territorio ó ya perteneciendo a territorio distinto". Tasca ardua perquè "existe una grande dificultad para averiguar los nombres de los distintos lugares" sobretot perquè existeixen "multitud de valles en Valencia y masías en Cataluña". Tot plegat, la feina de recerca toponímica implicava "un trabajo material de aridez y fatiga" però que havia de fer-se en tant que "se prestaba un servicio a mi país".

III. Els noms de lloc en el Proyecto de División Territorial

El geògraf castellà coneixia ben bé els anteriors projectes de divisió provincial. Per tant, quan presentà el seu *Proyecto de División Territorial de España* (1842),

un document de característiques clarament radicals i polítiques, sabia el que deia en les seues 11 *materias*, entre elles, la quarta, l'anomenada *nomenclatura*³.

Caballero parteix de que la "*completa discordia en la relación de nuestras divisiones territoriales lo está palpando el Gobierno en los embarazos que ofrecen los negocios más tribiales*". Entre aquests empenyaments esmenta "*la imperfección, las lagunas, las inexactitudes y los errores de nuestras cartas topográficas*", que contribuïen, juntament amb la falta de "*censos, catastros y estadísticas*" a una inseguretat territorial de tot incompatible amb les necessitats creixents de l'època. Sense aquestes dades "*ni los que gobiernan pueden traer el bien ni los administrados procurársele*".

L'anàlisi de la nomenclatura del *Proyecto* pot esquematitzar-se en tres parts. En una primera Caballero descriu globalment els principals mètodes de denominació territorial utilitzats fins aleshores, i que si bé podien passar per senzills i clars en el "*atraso*", eren "*descarnados y pobres en la conuinación presente*". Així, la nomenclatura de les distintes demarcacions administratives es reduïa al nom de la població en cap i que aquest sistema era "*monótono y exclusivo*". A més les denominacions tipus *Mancha, Alcarria, Campos, Sanabria, Vierzo...* eran purament geogràfiques y nada tenían que ver con las divisiones administrativas" en tant que les noves províncies participaven alhora de varies d'aquestes unitats. L'excepció a aquesta regla general era el nom de les capitànies generals que "*tomaban el nombre de los antiguos reinos*".

Fermín Caballero, diputat a Corts per la província de Cuenca quan presenta el projecte, en una segona part, proposà un nou mètode de denominació d'acord amb l'exemple de les nacions més bestretes en aquests coneixements, es sobreentén que França, i en "*el dogma científico que aconseja el orden y el sistema de denominaciones*", potser allò que ell anomenava "*gramática histórica*" o toponímia. En aquesta línia proposa un pla de diferents denominacions per a cada branca del servei "*echando siempre mano de voces castellanas, usuales, castizas, y de objetos notoriamente conocidos*".

Els canvis de nom afectarien sobretot als serveis militar, judicial i civil perquè "*se ha creído preciso salir de la monotonía árida del sistema actual*". Les principals innovacions en les nomenclatures eren les següents:

1) Les províncies, així com les intendències, rebran bé el nom dels principals rius "*que serpentean por su territorio o bañan los muros de sus capitales*", bé el de les serralades, muntanyes senyeres o comarques geogràfiques generalment conegudes o bé el de "*mares, islas y cabos o posición astronómica*" y "*otros objetos de la geografía física*". Denominacions que tenien una base d'inspiració claríssima en la divisió territorial afrancesada del 1810 realitzada per J. Lanz. Aquesta proposta radical de tipus napoleònic que fa Caballero entronca amb la tradició il·lustrada d'utilitzar demarcacions naturals per a les divisions administratives.

D'aquesta manera, per al País Valencià⁴, els noms proposats per Caballero foren: *provincia del Maestrazgo, del Túria, del Mongó i de la Marina*, en tant que per a

³ Curiosament porta el mateix títol que el seu llibre *Nomenclatura Geográfica de España* (1834). Vore quadres A i B pel que fa a les classes de noms i als pobles valencians esmentats en la dita obra.

⁴ Caldrà recordar que els trets bàsics d'aquest *Proyecto* de Caballero (1842) eren: reviscolament de la històrica divisió quadripartita intra-país; allargassament de la província de Castelló fins el riu Ebre;

Catalunya: *provincia del Francoí, de Montserrat, Orientál, del Pirineo i del Segre*. Finalment a les Illes, la *provincia de Mallorca*. Noms que, almenys per als valencians, eren poc encertats. El primer i el darrer eren una espècie de sinèctokes territorials, a més d'ésser noms que designaven també terres d'altres províncies veïnes com *Bajo Aragón* o *Mongó*. Nom de denominació provincial aquest, *Mongó*, que evidentment, per ser excèntric, un dels criteris sempre presents en les discussions territorials, apenes era representatiu de la nova demarcació provincial centrada a Xàtiva. A més era, dels cims que daven denominacions provincials (Teide, Pico), el de menor entitat topogràfica.

2) Els districtes militars ho faran mitjançant numeració conforme a la importància de les capitals. Les divisions eclesiàstiques⁵, judicials i electorals rebran el nom de les poblacions principals on es fixarà la capitalitat, noms que, en conjunt, "*constituyen catorce décimas-quintas partes del total de denominaciones*". Totes tres divisions coincidiran amb els respectius límits provincials als que s'ajustaran.

3) Les Audiències adoptaran denominacions procedents dels antics regnes, o de regions geogràfiques més generals, per no confondre-les amb les topogràfiques d'algunes províncies. Amb això, un compensador Caballero, pretenia "*que no se borren de nuestra memoria, ni que se arranquen de la historia los hechos gloriosos de nuestros mayores...por eso conservamos nombres de tan feliz recuerdo, dignos de pronunciarse con veneración y de eternizarse en nuestro idioma*". L'homonímia (Burgueño, 1995) féu canviar el nom de l'audiència de Múrcia, anomenant-la *Mediterráneo*, i la de València, va rebre el nom de *Levante*, potser una de les primeres vegades en que apareixia aquest desafortunat epítet per a la denominació col·lectiva dels valencians.

D'altra banda, Caballero, com que sabia "*la oposición que es consiguiente a toda novedad y el sello de veneración que imprime la antigüedad a cuanto por ella corre inmutable*" intentà donar, en una tercera part, argumentacions convinents per fer viable la nova terminologia:

a) Els nous noms administratius eren escassos, tot just 54 províncies i 15 audiències.

b) Aquests noms s'usen més per les autoritats i escriptors que pel poble.

c) Les denominacions procedeixen "*de objetos marcados y conspicuos que cualquier persona medianamente instruida reconocerá con facilidad su aplicación*".

d) A més, serà útil perquè "*la mudanza de renombres de población que suenan y se usan como personales en nombres topográficos, desnudos de ideas continciosas, es un paso gigantesco, al par que insensible, para la estorción de las rivalidades locales*". A França, diu Caballero, això precisament contribuí no poc al "*grande objeto de la unidad nacional*".

inclusió de la comarca de Requena i Utiel a la província de Valencia (com succeirà el 25-VI-1851) i trasllat d'Orihuela a Murcia i del Rincón de Ademuz a Teruel. És a dir, quasibé el que dissenyava la divisió provincial del 1822, això sí, amb una nova nomenclatura de tipus natural.

⁵ La proposta de divisió territorial eclesiàstica de Caballero és: bisbats a València, Segorbe (*que continua por ahora*), Xàtiva (*trasladado desde Albarracín*) i Alacant (*trasladado desde Orihuela*). Es mantenia la seu arquebisbal a València a la que s'afegia també la diòcesi de Múrcia. Si més no, una divisió molt semblant a la realitzada per J. A. Llorente el 1808 que perseguia una coincidència entre la divisió civil i l'eclesiàstica.

e) Finalment, generalitzarà veus que comporten idees profitoses i facilitarà la instrucció popular "*lastimosamente atrasada en este y otras materias*".

El canvi de denominacions administratives de Caballero no descuidava els genèrics. La sinonímia i les confusions li feren fixar el terme *capital* per a les províncies i intendències, *cabeza* per als partits judicials i *cabecera* per als districtes electorals.

Pel que fa al País Valencià, dintre de les quatre províncies (vore quadre C), creà caps de partits judicials en *Benasan*, *Benicarló*, *Benisa*, *Dolores*, *Villajoyosa*, *Carcajente*, *Jaraflué*, *Chelva*, *Villena*⁶ i *Requena*. Com a dada particular assenyalar que Caballero creà un districte en el poble de *Beniali*, partit de Dénia, i que aquest ni tan sols és esmentat en el document anomenat *Subdivisión* que ara mateix tractarem.

En conjunt, tot i contemporizant, resumia Caballero "*en los nombres, que son convencionales, se ha procurado perpetuar la memoria de lo que fuimos; en las cosas positivas y de interés material hemos de atender sólo a lo que hoy somos y a lo que ser debemos: la nación española*".

IV. La toponímia en la Subdivisión dels partits judicials

El 1834 veia la llum la *Subdivisión* (RD 21-IV-1834), un document que subdividia en partits judicials les províncies de l'any anterior amb la finalitat d'éssers districtes electorals de base (vore quadre C). Caballero participà indirectament en aquest document "*prolijo y embarazoso*" que fou realitzat en oríge per les distintes Audiències. Caballero diu que aquest "*nomenclator*" es féu amb "*premura*" i que per això "*hubo duplicaciones de pueblos, otros no comprendidos y bastantes equivocados*"; tanmateix no deixà de tenir "*una ventaja*" com va ser "*poner la lista nominal de los pueblos que cada provincia y partido comprendia*".

Fermín Caballero, en tant que membre de número d'aqueixa comissió que presentà la *Subdivisión*, no sembla que influïra massa en ella toponímicament parlant. La *Subdivisión* i la *Nomenclatura* van ser publicades el mateix any, 1834, però presenten dissonàncies toponímiques significatives entre ambdues. Les avançades teories toponímiques de Caballero en la *Nomenclatura*, no es portaren a la pràctica en la *Subdivisión*. Així preceptes bàsics com ara el respecte a l'escriptura del país, a la pronúncia, a l'accentuació, a la conservació dels determinatius, la diferenciació entre bilabials/labiodentals...apenes tingueren ressó. Per exemple i respectivament: *Alberíc* / *Alberique*; *Masalavés* / *Masalaves*; *Titáguas* / *Titaguas*; *Atzaneta del Maestrazgo* / *Adzaneta*; *Benicaláf* / *Benicalaf de la Huerta*; *Segorbe* / *Segorve*.

Interessants, si més no, són els casos de València, Sagunt, Xàtiva i Tabarca. Caballero en la *Nomenclatura* escriu sempre, tant per referir-se a la ciutat com a l'antic regne: *València*. ¿Respecte a la pronúncia valenciana d'aleshores?, ¿accentuació castellana del moment? L'aparició de la forma *València de D. Juan* en la província del Esla fa més viable una resposta afirmativa a la segona pregunta. Nogensmenys en la *Subdivisión*, apareix com a *Valencia* i en el *Proyecto* torna a aparèixer com a *València*.

⁶ La proposta de Caballero, com després succeirà era annexar Requena, Utiel i Villena al País Valencià i cedir el Rincón de Ademuz i Orihuela.